

Türkiye’de “Çevre İçin Eğitim” ve Katılım^(*)

Murat KAYIKÇI^(**)

Giriş

Dünyada çevre sorunlarının giderek artan oranda önem kazanması, bu sorunlara getirilebilecek çözümlere ilginin artmasına neden olmuştur. Çevre için eğitim de bu çözümlerden biri olarak çevre ile ilgili bütün ulusal ve uluslararası toplantılarda en çok tartışılan konular arasındadır. Çevre için eğitim, hem çevre bilincini artırarak bireylerin ve toplumun çevreye duyarlı davranmalarını sağlayabilir, hem de çevre sorunları ortaya çıktıktan sonra, yurttaşların bireysel ya da örgütlü olarak karar verme süreçlerine katılmalarını sağlayarak çevre sorunlarının çözümüne katkıda bulunabilir. Böylelikle çevre için eğitimin çevre yönetiminde hem önleyici (*preventive*) hem de onarımcı (*curative*) politika aracı olarak kullanılabileceği söylenebilir.¹

1972 Stockholm Konferansı başta olmak üzere çevre konusunda ilk uluslararası toplantıları düzenleyen Birleşmiş Milletler (BM), çevre için eğitim konusunda da öncü rol oynamıştır. BM Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun hazırladığı "Ortak Geleceğimiz" isimli yazanakta eğitimi yaygınlaştırma hedefinden söz edilerek çevre ve kalkınma arasındaki bağlantıyı kuran bir eğitimin gerekliliği vurgulanmıştır (Dünya Çevre ve Kalkınma

^(*) Bu makaleyi 29.07.2001 tarihinde kaybettiğimiz akademisyen arkadaşım Ferhat Bayram’a ithaf ediyorum.

^(**) Araş. Gör., Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹ Önleyici ve onarımcı çevre politikaları ile ilgili olarak Bk. Ruşen Keleş- Can Hamamcı, Çevrebilim, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yay., Ankara 1998, s. 291-293.

Komisyonu, 1991: 147-149). Yine Yeryüzü Zirvesi (Dünya Çevre ve Kalkınma Konferansı, Rio 1992) sonunda hazırlanan ve yirmibirinci yüzyılda çevre ve kalkınma konusundaki ilkeleri içeren Gündem 21'i oluşturan bölümlerden biri de "Eğitim, Yetiştirme ve Kamuoyunu Aydınlatma" olarak belirlenmiştir. Anılan belgede, çevre ve kalkınma sorunlarının çözümü için insanların duyarlılığının artırılması ve katılımlarının sağlanması gerekliliği üzerinde durulmaktadır (Keating, 1993: 117).

BM Çevre Programı (UNEP) ve ona bağlı olarak kurulmuş olan Uluslararası Çevre Eğitim Programı (IEEP) ile başlayan uluslararası çevre için eğitim çalışmaları, Türkiye'yi de etkilemiştir. Özellikle 1980'li ve 1990'lı yıllardan sonra çevre için eğitim ülkemizde tartışılmaya başlanmış ve bu konuda somut bir takım adımlar atılmıştır. Gerçekte, üniversitelerin ve gönüllü kuruluşların daha önce de çevre için eğitim konusunda çalışmalar yaptıkları bilinmektedir. Ancak özellikle örgün eğitimde çevre için eğitimin nasıl yer alması gerektiği tartışılmaya başlandıktan sonra kamuoyunun bu konuya ilgisi artmıştır. Bugün artık "çevre bilincinin geliştirilmesi" ve "çevre için eğitim", çevre sorunları alanında Türkiye'nin gündeminde yer alması gerektiği düşünülen konuların başında yer almaktadır (TÜBA, 2002: 29).

Çevre için eğitimin hangi işlevi yerine getireceği, içeriği ve amacı çevre sorunlarının çözümüne yönelik duyarlılığı etkilemektedir. Yalnız bu konuda duyarlılık da yetmemektedir. Çevre için eğitimin katılımı sağlayıcı olması gerekmektedir. Özellikle bu konunun Türkiye'de ihmal edildiği gözlemlenmektedir. Oysa katılım olmadan çevre için eğitimin gerçekleşmesi ya da başarıya ulaşması olası değildir. Bu çalışma da bu konudaki eksikliği ortaya koyarak katılım unsuru açısından Türkiye'de çevre için eğitimi ele almayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın ilk kısmında kuramsal açıdan çevre için eğitim ve katılım konusu ülkemizdeki yaklaşımlarla birlikte ortaya konulacaktır. İkinci kısımda ise örgün ve yaygın eğitimde çevre için eğitim ve katılım, Türkiye'deki uygulama gözönünde bulundurularak ele alınacaktır.

Çevre İçin Eğitimin İçeriği ve İlkeleri

Eğitim, genel anlamda "insanın içinde yaşadığı toplumda uygulama değeri olan yetenek, yöneliş, duygu, düşünce ve davranışları yine kendi yaşantısı yoluyla oluşturma, geliştirme ve değiştirme süreci" olarak tanımlanmaktadır (Duman, 1999: 14). Çevre için eğitimin ise bir çok tanımının ya-

pıldığı ve bu konuda son yıllarda yoğun tartışmaların yaşandığı görülmektedir. Tartışmalar ilk olarak bu eğitimin adının evre eğitimi mi yoksa evre için eğitim mi olacağı konusunda başlamıştır.² Bu konuda yaygın görüş, evre (hakkında) eğitim yerine, evre için eğitimin yeğlenmesidir. Bu aslında eğitimin içeriğine yönelik bir tartışmadır. evre eğitiminin bir anlamda adı evre olsun ya da olmasın diğer derslerde verildiği, oysa evre için eğitimin katılımını gerektiren (eyleme dönük) bir eğitim olduğu savunulmaktadır (Geray, 1993: 110). Tartışılan başka bir kavram olan çevreden eğitim ise, ayrı bir evre eğitimi yaklaşımından çok, evre için eğitimde kullanılması gereken bir yöntem olarak tanımlanmaktadır.³ Bunun dışında çevresel eğitim olarak da evre için eğitimin tanımlandığı görülmektedir.⁴

1970’li yıllardan başlayarak evre için eğitim ile ilgili BM’nin öncülüğünde bir dizi uluslararası çalışma yapılmıştır. Bu alışmalar sonucu önce Belgrad toplantısında (UNEP-UNESCO, 1975) konu ele alınmış, sonra da Tiflis Bildirgesinde (UNEP-UNESCO, 1977) evre için eğitimin amaçları ortaya konmuştur. Bildirgede evre için eğitimin amaçları şöyle sınıflandırılmaktadır (UNESCO, 1978):

1. *Farkındalık (Awareness)*: Bireylerin ve toplumsal grupların çevrenin tümü ve onunla ilgili sorunlar hakkında duyarlı ve bilinçli olmalarına yardım etme.

2. *Bilgi (Knowledge)*: Bireylerin ve toplumsal grupların, evre ve onunla ilgili sorunlara yönelik temel bir bakış açısı kazanmalarına ve çeşitli deneyimler elde etmelerine yardımcı olma.

3. *Davranışlar (Attitudes)*: Bireylerin ve toplumsal grupların, çevrenin geliştirilmesi ve korunmasına aktif olarak katılım için motive olmalarına ve evre için duygu ve değerler geliştirmelerine yardım etme.

4. *Beceriler (Skills)*: Bireylerin ve toplumsal grupların evre sorunlarını tanımlama ve çözme becerisi kazanmalarına yardım etme.

² Ansiklopedik evre Sözlüğü’nde "evre Eğitimi ve ğretimi" ismi yeğlenmekle birlikte ilginç olarak kavramın herhangi bir tanımına yer verilmemektedir. (*Ansiklopedik evre Sözlüğü*, 2001: 103-105); Bir başka sözlüğe göre evre eğitimi, öğrenimi (bu isim kullanılmaktadır); "insanlara doğal, teknik ve sosyal bir çevredeki her türlü davranış ve eylemlerin sonuçlarını analiz edip, değerlendirebilecek bilgiler verilmesini ve yöntemler kazandırılmasını sağlayacak ğretim ve eğitimidir" (epel, 1996: 43).

³ Bu yaklaşıma göre "evre"nin kendisi bir evre eğitimcisidir. Bireyler ve toplumlar bu eğitimi evre ile ilişkileri içinde almaktadırlar. Bu nedenle "evre"nin bu eğitici özelliğinden "evre için çevreden eğitim" amacıyla yararlanılmaktadır. (şengül, 2001: 144).

⁴ Bu tanıma göre çevresel eğitim; "insan ve onun doğal ve yapay çevresi arasındaki ilişkiler, bu ilişkileri etkileyen etmenler ve insan ile çevresinin birbirine bağlılığı üzerinde anlayış ve takdir duygusu geliştirme amacını güden eğitim"dir. (*Yetişkin Eğitimi Terimleri Sözlüğü*, 1997: 30-31).

5. *Katılım (Participation)*: Bireylere ve toplumsal gruplara çevre sorunlarını çözmek için aktif olarak bütün düzeylerde çalışmayı içeren fırsatları sağlama.

Yine Tiflis Bildirgesinde ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde çevre için eğitime rehber olacak ilkeler ortaya konmuştur. Bildirgeye göre çevre için eğitimin temel amacı bireylerin ve toplumların, doğanın ve insan eliyle oluşturulmuş çevrenin karmaşık yapısını anlayabilmelerinde başarılı olmaktır. Buna bağlı olarak çevre için eğitimin amacı çevre yönetiminde ve çevre sorunlarının çözümünde etkili ve sorumlu katılımı gerçekleştirecek gerekli bilgi, değer, davranış ve uygulamalı yeteneklerin kazandırılmasıdır (UNESCO, 1978).

Türkiye'deki uygulamaya bakıldığında, Tiflis Bildirgesindeki amaçların gerçekleştirilemediği, özellikle çevre için eğitimde katılım konusunun göz ardı edildiği görülmektedir. Oysa çevre için, uzmanlık ya da ansiklopedik bilgi birikimi yerine doğa

insan ilişkilerin dengesinin bozulmasına dur demek ve düzelmesine yardım etmek daha çok önem taşımaktadır (Yavuz-Keleş, 1983: 60). Çünkü Schumacher'in (2002: 59) vurguladığı üzere, sorun bilimsel ve teknolojik açıdan gelişmişlik düzeyiyle değil, bu bilgiyi akıl ve sağduyudan yoksun olarak yıkıcı bir yönde kullanmakla ilgilidir. Bu anlayış böylelikle, bilim ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte, tüm sorunların teknik bir çözümü olduğunu varsayarak, bütün sorunların çözülebileceğini kabul eden mekanist görüşün (Ünder, 1996: 267) de reddi anlamına gelmektedir. Yani temelde bir karar verilmesi gerekmektedir. Çevre eğitimi varolan çevre ideolojisini değiştirmeden düzeltimci bir içerik mi taşıyacaktır? Yoksa çevreyi koruyamayan, bozan ideolojinin değiştirilmesi mi hedeflenecektir? (Gökdağ, 1994: 45).

Bir başka önemli nokta da çevre için eğitimin gerekliliği tartışmasıdır. Örneğin, çevre konusunda çalışmalar yapan, bilimsel toplantılar düzenleyen, dernekler kuran bazı sanayicilerin diğer taraftan çevre sorunlarına neden olanların başında geldikleri görülmektedirler. Çevre sorunları ile ilgili sözkonusu çalışmaları yapan ya da yaptırانların çevre konusunda eğitimsiz olduklarını söylemek güç görünmektedir. Bu durumda çevre için eğitim ve bilinçlendirme ile hemen her kesim ve birey için mutlak başarı sağlanacağına ileri sürülmesi zorlaşmaktadır. Bu sorun, çevre sorunlarının çözümünde öncelikle gönüllü kuruluşların çevre sorunlarına neden olan çevrelerle bir "gönül bağı" olmaması gerektiğini de bizlere göstermektedir.

Genel olarak bakıldığında eğitimin toplumda iki temel işlevinin ve bu işlevlere bağlı olarak da eğitimde iki temel yaklaşımın olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki eğitimin bilimsel ve ekinsel birikimi gelecek kuşaklara aktarma işlevidir. Bu işlevin ön planda olduğu toplumlarda eğitim, kurulu düzeni, varolan toplumsal, ekonomik, ekinsel, doğal ve yapay çevreyi değiştirmekten/geliştirmekten çok varolan düzene uyum sağlamayı öğretir. Eğitimin ikinci işlevi ise toplumsal, doğal ve yapay çevreyi değiştirmek/geliştirmektir (Geray, 1992: 223). Bu işlevlerden hangisinin ağırlıklı olarak yer alacağını ise topluma egemen olan ekonomik ve siyasal güçler belirlemektedir (Geray, 2002: 291). Ülkemizde, ilerici ve katılımcı bir demokrasi anlayışını temsil eden ikinci işlevin yerine, daha çok, tutucu bir anlayışı temsil eden ilk işlevin ağır bastığı söylenebilir.

Türkiye’de Çevre Sorunlarına Duyarlılık

Her ne kadar Türkiye’de çevre sorunlarına karşı duyarlılıkla ilgili faaliyetleri 1970’lerden öncesine götürecek bir takım yapılanmalar olsa da bugünkü anlamda bir çevreci hareketin 1970’lerden itibaren başladığı söylenebilir. Böylelikle, dünyadaki çevreci hareketle Türkiye’deki çevreci hareketin birbirine yakın tarihlerde ortaya çıktığı görülmektedir.

Türkiye’de 1978 yılında Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı’nın kurulması ile çevre örgütlenmesinde ilk adım atılmıştır. Bu müsteşarlık 1984 yılında Başbakanlığa bağlı Çevre Genel Müdürlüğüne dönüştürülse de 1989’da tekrar müsteşarlık haline getirilmiş, 1991 yılında ise Çevre Bakanlığı kurulmuştur. 2003’te bu bakanlık Orman Bakanlığı ile birleştirilerek Çevre ve Orman Bakanlığı adını almıştır.

Türkiye’de özellikle 1970’li yıllardan itibaren çevre ile ilgili gönüllü kuruluşların kurulmaya başladığı görülmektedir. Bunlardan bir kısmı çevrenin bir unsuru ile ilgilenen gönüllü kuruluşlardır (Kırsal Çevre ve Ormanlık Sorunları Araştırma Derneği gibi). Diğerleri ise çevrenin bütünü ile ilgilenen gönüllü kuruluşlardır (Türkiye Çevre Vakfı vb). Bunların dışında asıl ilgi alanı başka olup çevre ile de ilgili gönüllü kuruluşlar (Sosyoloji Derneği gibi) ve geçici olarak oluşturulmuş çevre koruma grupları da vardır (örneğin, Çevre Duyarlılığı Grubu).

Türkiye’de bugüne kadar çevre duyarlılığına ilişkin olarak yapılmış görgül (amprik) araştırmaların sayısı oldukça azdır. Bu konuda yapılmış ilk araştırmalardan biri olan Özdemir’in yaptığı araştırmaya göre, eğitim yük-

seldikçe çevre sorunlarına duyarlılık artmaktadır. Ayrıca aynı araştırma, çevre eğitiminin çevre sorunlarına duyarlılığı artırdığı ve bilim adamlarından sonra çevre sorunlarına en duyarlı toplum kesiminin öğrenciler olduğunu ortaya koymaktadır (1988: 144, 149-150). Genel olarak gençliğe yönelik bir araştırmada ise gençlerin %3.8'i, ilk ele alacakları ülke sorunu olarak çevre kirliliğini göstermişlerdir (*Türk Gençliği* 98, 1998: 86).

Çevre İçin Eğitim ve Katılım

Katılım, "toplumun dinamizminin, insanların tercihlerinin ve tercihlerindeki değişmelerin kesintisiz bir biçimde siyasal karar verme sürecini etkileyebilmesi" olarak tanımlanmaktadır (Şaylan, 1998: 84). Bireyler, kazandıkları çevre duyarlılığı ve sorumluluğunu davranışlarına ve eylemlerine yansıtarak yani katılım yoluyla çevre sorunlarının çözümüne katkıda bulunabilirler. Başka bir deyişle, bireylerin kendi davranışlarıyla çevreye duyarlı olmaları yanında, bireysel ve örgütlü katılım yoluyla çevre konusunda karar verme sürecini etkilemeleri gerekmektedir. Özel kesimin yanında kamu kesiminin de çevre sorunlarına neden olabildiği gözönünde tutulursa karar verme süreçlerine katılmanın gerekliliği daha iyi anlaşılabilir.

Katılımın çevre için önemi UNESCO ve UNEP'in sözedilen çevre için eğitim çalışmaları dışında da bir çok uluslararası belgede yer almıştır. Bu belgelerin başında çevreyi koruma, geliştirme ve sorumlu davranış geliştirme açısından eğitimin gerekliliğini vurgulayan Stockholm Bildirgesi (m. 19) gelmektedir. Bunun dışında çevre için eğitim ve katılım açısından önemli uluslararası belgeler arasında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) Helsinki Sonuç Belgesi (1975), BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu Brundtland Raporu (1987), Avrupa Birliği belgeleri, OECD belgeleri, AGİK Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı (1990) ve BM Dünya Doğa Şartı (1982) sayılabilir. Rio'da yapılan BM Çevre ve Kalkınma Konferansı (1992) sonunda yayımlanan metinlerde de katılım ilkesine yer verildiği görülmektedir. Örneğin Rio Bildirgesinde "çevre sorunlarının en iyi şekilde bütün ilgilenen yurttaşların ilgili düzeylerdeki katılımı ile çözülebileceği" (10. ilke) vurgulanmaktadır. İstanbul'da toplanan (1996) BM İnsan Yerleşimleri HABİTAT II'de de katılım konusu vurgulanarak verilen taahhütler arasında "yapabilir kılma ve katılım" ayrı bir başlık altında yer almıştır. Kısaca uluslararası bütün önemli belgelerde çevre için katılımın gerekliliği ve önemi konusunda bir oydaşma (consensus) vardır denebilir.

Türk hukukunda ise Çevre Yasası da dahil hiçbir yasada katılım ilkesine

doğrudan yer verilmemektedir (Turgut, 1998: 244). Aslında bu durum katılım yollarının tıkalı olduğu devlet yapımız akla getirildiğinde şaşırtıcı olmasa gerek. Ancak 4856 Sayılı Çevre ve Orman Bakanlığı Teşkilât ve Görevleri Hakkındaki Kanunda⁵ çevre konusunda görevli özel ve kamu kuruluşları ile işbirliği ve koordinasyon sağlanacağı (m. 2/i) belirtilerek dolaylı olarak katılıma yer verilmektedir. Aynı Yasada Çevre ve Orman Bakanlığı'nın görevleri arasında "çevre bilincini artırma ve eğitim faaliyetleri" (m. 2/k) de sayılmaktadır. Çevre Yasası'nda ise katılıma yer verilmemiş, yalnızca eğitimle ilgili olarak, çevre fonunun kullanılacağı alanlar arasında eğitim faaliyetleri sayılmakla yetinilmiştir. Bunların dışında Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği (ÇEDY) ve Hava Kalitesi Kontrol Yönetmeliği (HKKY)'nde bazı düzenlemeler yer almaktadır.

Ulusal düzeydeki çevre için eğitim ve katılım ile ilgili belgeler arasında Beş Yıllık Kalkınma Planları, Çevre Şuraları, Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP) ve Ulusal Gündem 21 sayılabilir.

Kalkınma Planlarında bu konudaki düzenlemeler şöyledir. İlk olarak III. Beş Yıllık Kalkınma Planında "çevre için eğitim"e yer vermeye başlanmıştır. III. Planda bu konuda halk eğitiminin bir araç olarak kullanılabilceği belirtilmektedir (DPT, 1972: 867). IV. Planda bir öngöründe bulunmak yerine çevre sorunları konusunda kamuoyu bilinçlenmesinin olduğu değerlendirilmesi ile yetinilmiş (DPT, 1979: 83), V. Planda çevre alanında sürdürülmesi gerekli araştırma ve geliştirme etkinliklerine öncelik tanınacağı, ilgili üniversite ve kuruluşların destekleneceği belirtilmiştir (DPT, 1985: 171). VI. Planda yalnızca çevre bilincinin yaygınlaştırılacağından sözedilmektedir (DPT, 1989: 312). VII. Plan ise önceki Planlara göre çok daha geniş bir biçimde "çevre için eğitim" konusuna yer vermiştir. Planda, sürdürülebilir kalkınma ve yaşam boyu eğitim ilkesine dayalı, eğitim ve katılım arasındaki ilişkiyi gözeten, gönüllü kuruluşların katkısını kapsayan, hedef kitlelerin gereksinimlerini gözönünde tutan bir çevre için eğitim politikasından sözedilmektedir (DPT, 1995: 193). VIII. Planda ise, çevre sorunlarına yönelik çözümlerde toplumsal uzlaşma ve katılıma önem verileceği, çevre ve kalkınma ile ilgili veri ve bilgi erişim sistemleri oluşturulacağı ve başta kamu kuruluşları olmak üzere bütün sektörlerde çevreye duyarlılığın artırılacağı öngörülerinde bulunmaktadır (DPT, 2000: 188).

Çevre Şuralarında da çevre için eğitim ve katılım üzerinde durulan ko-

⁵ Resmi Gazete, 8.5.2003- 25102.

nulardan birisidir. Birinci Çevre Şurasında (1991) çevre eğitiminin "sevgi" temeli üzerine oturtulması gereğinden sözedilmekte ve aktif katılımı sağlama ve "sorunların çözümünde görev alma ve görevlendirme"ye de yer verilmektedir. İkinci Çevre Şurasında katılıma doğrudan yer verilmezken yalnızca etkin grupların rolünün güçlendirilmesinden sözedilmekte ve özellikle örgün eğitimde çevre derslerinin önemi vurgulanmaktadır (1995: 43-44). III. Çevre Şurasında da I. Çevre Şurası gibi "sevgi" temelli bir anlayış benimsenerek doğa ve insan sevgisinin kazandırılması gereği üzerinde durulmakta ve bireyleri karar alma süreçlerine katmayı hedefleyen bir eğitim politikası uygulanmalıdır denmektedir (1996: 97-98). IV. Çevre Şurasında önceki Şuralarda da yer alan bazı önerilere değinilerek bireylerin sorumlu yurttaş olarak katılımının sağlanmasının amaçlandığı söylenmekte ancak bunun nasıl gerçekleşeceği konusunda hiçbir açıklamaya ya da düzenlemeye yer verilmemektedir (2000: 65-68).

UÇEP'te de çevre için eğitime yer verilerek bu konuda ülkemizde varolan sorunlar ortaya konulmuştur. Çevre koruma ve geliştirme amaçlı eğitim ismini yeğleyen Planda, bu eğitimin rastlantıya dayalı olmasından, bu nedenle de doğru bilgi ve tekniklerin kullanıldığından kuşku duyulduğundan sözedilerek, yeterli bilgi, araç-gereç eksikliğinden ve böylelikle eksik ya da yanlış bilgilendirmeye yol açılmasından yakınılmaktadır (DPT, 1999: Ek 7,6).

Ulusal Gündem 21'de sürdürülebilir kalkınmanın bir önkoşulu olarak toplumun tüm kesimlerinin katılımı ve işbirliği konusuna özel bir önem verilmektedir. Katılım, işbirliği ve entegrasyonun bir kaç alanda birden gerçekleşeceği öngörülmektedir. Buna göre, öncelikle kamu kuruluşlarının kendi aralarında bir fikir ve yaklaşım birliği oluşturulacak, daha sonra kamu kurum ve kuruluşlarıyla yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri ve gönüllü kuruluşlar arasında işbirliği ve eşgüdüm oluşturulacak ve bireyin karar alma süreçlerine iyice yaklaşması sağlanacaktır. Ayrıca Gündem 21'de eğitim konusu üzerinde de durularak özellikle kadın ve gençlerin eğitiminin önemine vurgu yapılmaktadır (*Ulusal Gündem 21*, 2000).

Son olarak, resmi ulusal belgeler dışında da çevre için eğitim ve katılım ile ilgili önemli bir belgeden sözedilebilir. Bu da, bir grup bilim insanınca yayımlanan ve imzaya açılan Çevre Duyarlılığı İçin Halk Eğitimi Bildirgesi'dir (1991: 61-63). Bildirgede, çevre sorunlarının çözümünün yalnızca devletin sorumluluğuna bırakılmayacağı, çevre sorunlarının çözümü için her türlü girişimin herkesin en doğal hakkı olduğu ve köklü çözümün bireylerin bu girişimlerinde yattığı vurgulanmıştır. O halde, çevre bilinci ve du-

yarlılığı ile bireylerin çevre için tutum, davranış ve etkinliklerini istenilen yönde değiştirmeyi hedefleyen çevre eğitiminden önce çevre için eğitimin verilmesi zorunludur (1991: 62).

Çevre için eğitimin amaçlarından biri olan davranış değişikliği, ilk olarak, karar alma süreçlerine etkin bir biçimde katılmayı ve uygulamayı denetleyebilmeyi içermektedir (*Çevre Duyarlılığı İçin Halk Eğitimi Bildirgesi*, 1991: 62). Ancak katılımın gerçekleşmesi için bir takım ön koşulların bulunması gereklidir.

Katılım Ön Koşulları

Bireylerin tek tek ya da örgütlü olarak çevre yönetimine katılması için öncelikle "gerçek bir demokratik yapı" ve bu yapının gerektirdiği hak ve özgürlüklerin, hukuk devleti ilkesinin varlığı zorunludur. Aksi takdirde katılımın uygulamada bir anlam ifade etmeyeceği açıktır. İkinci olarak, bireylerin çevreye sahip çıkmalarını ve çevre yönetiminde söz sahibi olabileceklerinin bilincinde olmalarını sağlayacak bir çevre için eğitimin verilmesi gereklidir (Turgut, 1993: 65). Çevre için eğitimin bu niteliği üzerinde hem ulusal, hem de uluslararası belgelerde önemle durulmaktadır.

Yine ülkedeki demokrasinin yerleşmiş olması ile ilgili olan, temel hak ve hürriyetlerin kullanılabilmesi, dernek kurma, gösteri yürüyüşleri, söz ve anlatım özgürlüğünün yurttaşların çevre için harekete geçmesinde özendirici ya da caydırıcı olmaları bakımından altı çizilmelidir (Keleş-Ertan, 2002: 141). Burada kamu güçlerinin sivil ve siyasal hakların gerçekleşmesinin önündeki engelleri kaldırma görevini yerine getirmesinin önemi açıktır (Hamamcı, 1983-1984: 173). Hatta, çevre bağlamında katılımcı demokrasinin güçlendirilmesi konusunda, yerel ve ulusal ölçekte katılımın güçlendirilmesinin ötesinde uluslararası düzlemde katılımcı bir demokrasinin yaratılması gereği üzerinde durulmaktadır (Prieur, 1993: 29-30).

Yurttaşların herhangi bir konuda tercih oluşturabilmeleri için ya da varolan tercihlerini değiştirebilmeleri için bilgilenebilmeleri gerekmektedir. Bu gereklilik nedeniyledir ki yurttaşların bilgilenebilmeleri katılımcı bir demokrasinin en önemli özelliklerinden biri olarak sayılmaktadır (Şaylan, 1998: 85). Bu yüzden katılımın gerçekleşmesi için bireylerin idari faaliyetlerden haberdar olması ve çevre ile ilgili bilgi ve belgelere ulaşabilmesi önemli bir önkoşuldur. Bu konudaki uluslararası son düzenleme Aarhus (Çevre Konularında Bilgiye Erişim, Karar Vermeye Halkın Katılımı ve Yar-

gıya Başvuru Konusunda Avrupa) Sözleşmesi'dir. 25 Haziran 1998'de imzaya açılan bu Sözleşme, 30 Ekim 2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye ise bu sözleşmeyi henüz imzalamış değildir. Bu konu üzerinde AB Ulusal Programında önemle durularak çevresel bilgiye erişimi gerçekleştirebilmek için, Türkiye'de gerekli yasal, teknik ve idari altyapının oluşturulması amacıyla 2001 yılında bir ulusal plan hazırlanacaktır denmektedir. Programa göre bu ulusal plan aynı zamanda Türkiye'nin çevresel bilgiye erişim alanındaki Aarhus Sözleşmesi'ne katılım stratejisini belirleyecek ve Avrupa Çevre Ajansı ile EIONET'e (European Environment Information and Observation Network) entegrasyonunu hızlandıracaktır.

Aarhus Sözleşmesi'ne göre, bilgi isteyen bir kimsenin bilgi istediği bir konuda menfaatinin bulunması gerekmemektedir (m. 4). Bu hükümlerle nerede oturduğu ve hangi ülkenin yurttaşı olduğu dikkate alınmadan bir kimsenin çevre ile ilgili bilgiye ulaşabilmesi söz konusu olabilecektir. Ayrıca, (m. 3) tüm gerçek ve tüzel kişiler buldukları yere bakılmaksızın, sözleşmeye taraf ülkelerde bilgiye ulaşmanın yanında karar almaya katılabilecek ve dava yoluna başvurabileceklerdir (Sav, 1999: 150).

Ülkemizde ise, çevre ile ilgili kararlara katılıma yer veren Hava Kalitesi Kontrol Yönetmeliği (HKKY) ve Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği⁶ (ÇEDY)⁷'nin katılımın ön koşulları bakımından yeterliliği tartışmalıdır. Turgut'a göre, katılımın ön koşulu olan haberdar etme ve belgelere ulaşma yönünden HKKY, ÇEDY'ne göre daha açık bir düzenlemeye sahiptir. Gerçekten, bu yönetmelik hava kalitesini etkileyebilecek tesislerin ön izin almaları koşulunu getirerek, izin ile ilgili başvuruların yurt genelinde yayımlanan yüksek tirajlı en az iki gazetede ilan edilmesini öngörmüştür. Yönetmeliğe göre, ilanı izleyen iki ay içinde ilgililenenler başvuruyu ve ilgili belgeleri ilanda gösterilen yerde inceleyebilir ve varsa itirazlarını yapabilirler. ÇEDY'de ise ÇED'e tabi faaliyetlerle ilgili haberdar etme ve belgelere ulaşma ile katılım ayrı ayrı düzenlenmeyerek karıştırılmıştır. Bu durumda katılıma ilişkin toplantının ilanı ile ilgililerin konuyla ilgili incelemelerini yapabilecekleri süre kısıtlanmış olmaktadır. Ayrıca, ÇEDY'de katılım yoluyla bildirilen görüşlerin dikkate alınmaması halinde bunun gerekçesi ile açıklanması ile ilgili bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu durum kuşkusuz katılımı azaltan bir etki yapabilecektir (1993: 214-218).

Katılımın ön koşulu olan çevre için eğitim ise, çevreye duyarlı davranış-

⁶ Resmi Gazete, 2.11.1986-19269.

⁷ Resmi Gazete, 7.2.1993- 21489.

ları geliştirmesi yanında çevre yönetiminde etkin rol almaya yöneltmesi bakımından çok önemlidir. Ne var ki eğitim dizgemizde varolan, öğrenmenin en alt basamağı olan bilme düzeyinden bildiklerini uygulamaya aktarma aşamasına geçilememe sorunu (Gökdağ, 1994: 47) çevre için katılımı da önemli bir engel olarak durmaktadır.

Çevre için eğitim toplumun tüm kesimlerine yönelik yaşam boyu süren bir eğitimidir. Bu nedenle örgün eğitimde olduğu kadar yaygın eğitimde (çevre için halk eğitimi) de çevre için eğitimin olması gerekir. Bireyler demokrasiyi, haklarını öğrenip bunları yaşam biçimine dönüştürerek kişiliklerini geliştirip güçlendirebilirler ve böylelikle katılımcı demokrasinin gerektirdiğı yurttaş kimliğini kazanabilirler (Gülmez, 1996: 11). Bu nedenle çevre için eğitimi bir demokrasi eğitimi olarak düşünmek gerekir. Bu anlayış çevre için eğitimin katılım amacına uygun düşecektir.

Katılım Biçimleri

Çevre için yurttaşların katılımı bir karışma (müdahale) yetkisi olmaktan çok kendini dinletme, sesini duyurma şeklinde olmaktadır. Katılım biçimleri beş ana başlıkta toplanmaktadır (Kaboğlu, 1996: 105-111). Bunlar;

- *Tepki gösterme* (Halkın çevre için zararlı gördüğü tasarı, plan ve kararlara karşı yaptıkları gösteri, yürüyüş ve toplantı gibi),
- *Birlikte hazırlık çalışması* (Çevre politikası ve genel düzenlemelere, görüşme ve tartışma biçiminde katılım),
- *Danışma* (Çevre ile ilgili sürekli komisyonlara katılma ve kamuoyu yoklamaları gibi),
- *Kararlara katılma* (Genel nitelikli metinlerin hazırlanmasına katılma ve referandum gibi),
- *Çevrenin yönetimine katılma* (Yurttaşların dernekler aracılığıyla çevrenin yönetimine katılması, örneğin ulusal parkları koruma görevini üstlenmesi) olarak sıralanabilir.

Katılım, bireysel ya da toplu olabilmektedir. Ancak, katılımın etkisinin fazla olması ve amacına ulaşması için benzer görüşte olanlarla birlikte hareket edilmesi, yani örgütler aracılığıyla yönetime katılım gerekli görülmektedir (Keleş, 1994: 280).

Ülkemizde, yukarıda sayılan katılım biçimlerine verilebilecek örnekler şöyle sıralanabilir:

- *Tepki gösterme*: Bergama'daki çevre direniş ve Aliağa Termik

Santralı projesine yapılan gösteri ve yürüyüşler halkın başarılı katılım örnekleri olarak verilebilir.

- *Birlikte hazırlık çalışması*: Sivil toplum kuruluşlarının TBMM Çevre Komisyonu çalışmalarına katılmaları.
- *Danışma*: Çevre Şurasına gönüllü kuruluşların katılımı ve ÇED sürecine halkın katılımı (ÇED'e katılım, uygulamada daha çok ilgililerin bilgilendirilmesi şeklinde işlemektedir).
- *Kararlara katılma*: Ulusal Gündem 21, HABİTAT II Ulusal Raporu, biyolojik çeşitlilik, çölleşme gibi çeşitli ulusal strateji belgelerine katılım.
- *Çevrenin yönetimine katılma*: Türkiye'deki gönüllü kuruluşların yaptıkları bazı çevre koruma projeleri ve alan çalışmaları olsa da bunlar tam olarak "çevre yönetimine katılma" sayılmamaktadır (Kaboğlu, 1996: 111).

Türkiye'de Çevre İçin Eğitim Uygulamaları

Bundan sonraki bölümde, örgün ve yaygın eğitimde çevre için eğitim ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalar eleştirel bir bakış açısı ile ele alınacaktır. Böylelikle ulusal belgelerdeki hedeflerin uygulamaya nasıl yansıdığı ortaya konulmuş olacaktır.

Örgün Eğitimde Çevre İçin Eğitim

Örgün eğitim gelecekte çevre ile ilgili olarak karar verici durumunda olacak olan çocukların ve gençlerin çevre sorunlarına duyarlı bir birey olarak yetişmelerini sağlamak bakımından önem taşımaktadır.

Bugüne kadar Türkiye'de örgün eğitimle ilgili olarak Çevre ve Orman Bakanlığı (eski Çevre Bakanlığı) ve Milli Eğitim Bakanlığı arasında sağlanan işbirliği ile çevre için eğitim çalışmalarının yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca ders programları oluşturulurken ve eğitim etkinliklerinde gönüllü kuruluşlardan kısmen de olsa yararlanıldığı görülmektedir.⁸ Ancak çevre için eğitim ile ilgili belirli ve tutarlı bir politika oluşturulamadığı gözlemlenmektedir. Örneğin bir yıl çevre derslerine ders programlarında yer verilirken diğer yıl programdan kaldırılmaktadır. Ayrıca başka bir sorun da örgün eğitimde verilen derslerin ne ölçüde çevre sorunlarına duyarlılığı geliştirdiği ve katılımı sağlayıcı olduğudur.

⁸ Ders programlarının oluşturulması ve öğretmenlerin eğitimi konusunda örneğin TEMA ve ÇEKÜL vakıflarından yararlanıldığı bilinmektedir.

Örgün eğitim, eğitimcilerin eğitimi, okul öncesi eğitim, ilköğretim, orta-öğretim ve yüksek öğretim olmak üzere beş başlık altında ele alınabilir.

Çevre İçin Eğitimcilerin Eğitimi

Günümüze kadar yürütülen uygulamalı çalışmalarda elde edilen sonuçlara göre çevre için eğitimde şu sorunların önem taşıdığı ortaya konmuştur (Kızıroğlu, 2000: 134):

"a) Öğrencilerin çevre ile ilgili düşünce ve yaklaşımlara sahip olup olmadıklarının belirlenmesi gerekir.

b) Öğretmenlerin temel çevre sorunlarına metodik ve didaktik olarak nasıl yaklaştıklarının, hatta yaklaşıp yaklaşmadıklarının belirlenmesi gerekir.

c) Eğer öğretmenler çevre sorunlarına metodik ve didaktik açıdan yaklaşıyorlarsa bunun ders sürecine nasıl etki ettiğinin belirlenmesi gerekir."

Görüldüğü üzere öğretmenlerin neyi nasıl öğrettiği büyük önem taşımaktadır. O halde öğretmenlerin eğitimi üzerinde özenle durmakta yarar vardır. Türkiye'de de yakın yıllarda bu konudaki çalışmaların başladığı görülmektedir.

Milli Eğitim Bakanlığı ile Çevre ve Orman Bakanlığı (eski Çevre Bakanlığı) arasındaki işbirliği gereğince 1-19 Kasım 1993 tarihleri arasında açılan "Formatör Öğretmen Kursu" çevre için eğitimcilerin eğitimi ile ilgili yapılan ilk resmi çalışmadır. Kursta farklı il ve okullardan toplam 60 öğretmen katılmıştır. Bu kursta, kurs bilgi notlarından (1993) anlaşıldığı kadarıyla şu konular ele alınmıştır: Genel boyutlarıyla çevre ve çevre eğitimi, ilk ve orta dereceli okullarda çevre eğitimi, çevre eğitiminin önemi, İslam'a göre çevre, Özel Çevre Koruma Kurumu ve görevleri, çevresel etki değerlendirmesi, çevre envanteri ve enformasyonu, çevre kirliliği, çevre koruma, su kirlenmesi ve kontrolü, hava ve gürültü kirliliği, katı atıklar ve çöpler, toprak, çevre ve yerel yönetim, yeryüzünde ve insan vücudundaki hassas denge ve pisliklerin temizlenmesi hadisesi (!), doğal hayatın önemi ve korunması.

Okul Öncesinde Çevre İçin Eğitim

Okul öncesi çağıdaki çocuklara yönelik çevre için eğitim, yaşlarına uygun olarak, daha çok çevreyi tanıma ve sevme üzerine odaklanmaktadır.

Türkiye'de okul öncesi çocuklara yönelik ilk çevre kitaplarının 1970'li yılların sonlarında yayımlandığı görülmektedir. Bu konudaki yayınların ilk

örnekleri arasında Çevre ve Sen, Çiçek Kopartmak Yasaktır ve Doğayı Korumayalım (televizyon oyunu) sayılabilir. Bu tür kitapların 1980'lerde giderek arttığı, 1990'larda ise bu konuda yayımlanan kitaplarda bir patlama yaşandığı tespit edilmektedir (Ural, 1995: 42-43).⁹

İlköğretimde Çevre İçin Eğitim

Üniversiteler ayrık tutulursa, örgün eğitim programlarına çevre için eğitimin girmesi 1990'lı yıllarda başlamıştır. Bu dönemde ilköğretim ve ortaöğretimde mevcut derslere ek olarak ayrı bir çevre dersi konulmuştur. Aslında bu dersin kapsamında verilen konuların bir çoğunun diğer derslerin içinde verildiği görülmektedir.

Çevre için eğitim, çevreyi bir bütün olarak (toplumsal, tarihsel, doğal çevre) kavrayarak eleştirel bakışı içeren bir duyarlılık kazanmayı gerektirir (*Çevre Duyarlılığı İçin Halk Eğitimi Bildirgesi*, 1991: 62). Yoksa, var olanı şartsız kabul etmek ve kurallara uymak çevre için eğitimde tek başına amaç olmamak gerekir. Örgün eğitim dizgemizde 1990'lı yıllarda izlenmeye başlanan ders kitaplarına¹⁰ bu amacın yeterince yansıdığını ileri sürmek güçtür.¹¹ Çevre, sağlık, trafik, okuma ders kitaplarının çevre bölümlerinde ele alınan konu başlıkları şöyledir:

4. Sınıf: Kazalardan korunmak, çevre ve sağlık ilişkisi, su, insan ve hayvan atıkları, katı atıkların yok edilmesi, gürültünün önlenmesi, hava kirliliğinin önlenmesi ve çevremizde diğer canlıların korunması (Oruçoğlu-Oruçoğlu, 1996: 9-47).

⁹ Son yıllarda yayımlanan bu tür kitaplar arasında *Bizim Ali ve ABC Çevre* sayılabilir. İncelediği kadarıyla, seslendiği yaş grubu 0-6 yaş olmasına rağmen *Bizim Ali*'nin, çevre duyarlılığı kadar sorumluluğu da işlemesi yönüyle bir çok lise çevre kitabından daha ileri düzeyde sayılabilir. Bk. (Dikmen, 1996); (Ural, 1996).

¹⁰ İlköğretimde 4. ve 5. sınıfta dönüşümlü olarak verilen çevre dersleri programdan kaldırıldığı için bugün bu kitaplar okutulmamaktadır. Çevre derslerinin programdan kaldırılması kararı, kuramsal açıdan, ayrı bir çevre dersi koymak yerine bütün derslerin çevre bakış açısı ile ele alınması düşüncesi doğrultusunda olumlu karşılanabilir. Ancak ülkemizde bu düşüncüyü yaşama geçirecek nitelikte yeterli sayıda eğitici bulunmamaktadır. Bu nedenle "çevre, ayrı bir ders olarak konmasın, bütün derslerin içeriğinde yer alsın" düşüncesi uygulamada çevre için eğitimin bütünüyle ilköğretimden kaldırılması sonucunu doğurmuştur.

¹¹ İlkokul 5.sınıf bir ders kitabında çevrenin korunması üç başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar; yasal düzenlemelere uyma, çevreye zarar verenleri uyarma, engelleme ve çevrenin korunması için başkalarıyla işbirliği yapma. Bk. (Devecioğlu, 1994:44-45); Kitapların içeriğine bakıldığında, genelde, çevre sorunlarının çözümünün başkalarından beklendiği ve yapılan çalışmalara saygı duyulmasının (!) yeterli görüldüğü, kurallara uyma ile sınırlı pasif bir duyarlılık anlayışının yerleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Örneğin İlkokul 4. Sınıf kitabında hava kirliliğinin önlenmesi için şu önerilmektedir: "Hava kirliliğinin önlenmesi için gerekli tüm önlemler alınmalıdır. Bu konuda çalışan kurum ve kuruluşlara, gönüllü kişilere yardımcı olmalıyız. Onların önerilerine uymalı, Çalışmalarına saygı duymalıyız"(!). Bk. (Oruçoğlu-Oruçoğlu, 1996:42).

5. Sınıf: Duygularımız, güvenlik ve kazalardan korunma, içme ve kullanma suları, diğer su kaynakları, atıklar, hava kirliliği ve önlenmesi, toprak kirliliği ve önlenmesi, doğal kaynakların korunması ve savurganlığın önlenmesi ve çevrenin korunması ve bozulan çevrenin düzeltilmesi (Devecioğlu, 1994: 11-47).

İlköğretimin 6., 7. ve 8. sınıflarında ise ayrı bir çevre dersi olmayıp, çevre ile ilgili konulara fen bilgisi, din kültürü ve ahlak bilgisi ve sosyal bilgiler dersleri içerisinde yer verilmektedir. Bunlara örnek olarak fen bilgisi dersi içindeki insan ve çevre (6, 7 ve 8. sınıflarda) (*Fen Bilgisi Programı*, 2000), din kültürü ve ahlak bilgisi dersindeki çevre temizliği (6 ve 7. sınıflarda) (*Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı*, 2000) ve sosyal bilgiler derslerinde coğrafya ünitesinde yer alan konular (6 ve 7. sınıflarda) (*Sosyal Bilgiler Programı*, 2000) verilebilir.

Ders kitapları incelendiğinde, çevre hakkında, çoğunun fen bilimleri ağırlıklı ve bir uzmanın bilebileceği teknik bilgi yığını içeriklere sahip oldukları görülmektedir. Sözkonusu ders kitaplarında çevre duyarlılığı konusunda ancak "farkındalık" düzeyinde ve bireysel sorumluluğu hedefleyen (yerlere tükürmeyiniz anlayışı) bir anlayışın yeterli görüldüğü söylenebilir. Bu nedenle katılım yalnızca ağaç dikme gibi çevre etkinlikleri olarak algılanmış ve karar verme süreçlerine bireysel ya da toplu katılım konusuna hiç değinilmemiştir. Oysa 1992 tarihli MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği'nde ilköğretim, ortaokul ve ilköğretim okullarının amaçları arasında "..Anayasa ve demokrasinin ilkelerine uygun olarak haklarını kullanabilme, görevlerini yapabilme ve sorumluluklarını yüklenme bilinci kazandırmak" yer almaktadır. Yine bu amaçlar arasında "öğrenciyi toplum içindeki rollerini yapan... bir vatandaş olarak yetiştirmek" ve "öğrenciye fert ve toplum meselelerini tanıma, çözüm arama alışkanlığı kazandırmak" da sayılmıştır. Bu hedeflerin çevre kitaplarında dikkate alındığını söylemek güçtür.

Ortaöğretimde Çevre İçin Eğitim

Liselerde "çevre ve insan" isimli seçmeli bir ders programında yer almaktadır. Bu derste izlenen Çevre ve İnsan ders kitapları içindeki üniteler şunlardır: Temel ekoloji bilgisi, yaşadığımız çevre, çevre ve sağlık, yapay çevre, afetler, nüfus hareketleri, sosyal çevre ve bozulan çevrenin yeniden düzeltilmesi.¹² Kız Meslek Lisesi ders kitabında yer alan üniteler ise diğer li-

¹² İncelenen dört lise kitabında da bu Talim ve Terbiye Kurulu'na uygun olarak bu üniteler olmakla birlikte her birinde ünitelerin içeriğinde ve ağırlıklarında farklılıklar bulunmaktadır. Bk. (Akar-Keçeci, 1999); (Çepel, 1999); (Akben-Sungur, 1993); (*Çevre ve İnsan 1*, 1999).

selerden farklı olarak şöyledir: Ekoloji ve çevre kirliliği, erozyon, kumullar, bataklıklar, rüzgar perdeleri, şehirlerde açık ve yeşil alanlar ve milli parklar (Yücel-Altunkasa, 1999).

Kitapların içeriğine bakıldığında sorunların kökenine inilmediği, sorunların çözümünü devlete ya da başkalarına bırakan bir çevre sorumluluğu anlayışına sahip oldukları görülmektedir. Bireysel ve toplumsal katılıma ise hemen hiç yer verilmemektedir. Onun yerine yalnızca kavramları tanımlayarak varolan sorunları ortaya koymak yeğlenmektedir. Özellikle bütün ders kitaplarında yer alan "bozulan çevrenin yeniden düzeltilmesi" konusunun sanki her çevre sorunu kolayca çözülebilir izlenimini vermesi bakımından dikkati çekmektedir.

Yüksek Öğretimde Çevre İçin Eğitim

Çevre için eğitim bir çok bilim dalı ile ilgili olduğundan ve disiplinlerarası bir yaklaşım gerektirdiğinden üniversitelerde çevre için eğitim konulu bir ders lisans düzeyinde okutulmamaktadır. Bazı bölümlerde belli derslerin içinde çevre için eğitim konusuna değinilmekle birlikte genel olarak bu konu ile ilgili dersler lisansüstü eğitimde verilmektedir.

Türkiye’de doğrudan çevre ile ilgili açılan ilk yüksek öğrenim birimleri arasında ODTÜ Çevre Mühendisliği ve Deniz Bilimleri bölümleri, İTÜ Çevre Sorunları Enstitüsü, Atatürk Üniversitesi Çevre Sorunları Enstitüsü ve Dokuz Eylül Üniversitesine bağlı Çevre Mühendisliği ve Teknoloji Enstitüsü sayılabilir. Ayrıca TÜBİTAK bünyesinde kurulan Çevre Araştırma Grubu (ÇAĞ) bu konudaki ilk kurumsal oluşumlar arasındadır (Özdemir, 1988: 92). Bugün ise üniversiteler bünyesinde Çevre Araştırma Merkezleri kurulmuş ve 26 üniversitede Çevre Mühendisliği bölümü eğitime geçmiş durumdadır. Ayrıca üniversitelerin Ziraat, Orman, Fen-Edebiyat, Eğitim ve Tıp Fakültelerinde çevre ile ilgili dersler verilmektedir. Bunlara ek olarak üniversitelerin Sosyal Bilimler Enstitülerinde Sosyal Bilimler Çevre ve Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim dalları ile Eğitim Bilimlerinde lisansüstü düzeyde çevre için eğitimin yer aldığı bilinmektedir.¹³

Yaygın Eğitimde Çevre İçin Eğitim

Yaygın eğitim denince Türkiye’de akla gelen kurumların başında Halk

¹³ Yüksek öğretimde çevre konusu ile ilgili olarak ayrıca Bk. (Hamamcı-Alpagut-Algan, 2001).

Eğitim Merkezleri gelmektedir. Türkiye’de hemen her ilçede Milli Eğitim Müdürlüklerine bağlı olarak kurulmuş olan 917 Halk Eğitim Merkezi halk eğitimi çalışmalarını yürütmektedir. Ancak bu merkezlerin halkın gereksinimlerini karşılayamadığı yakınılan bir konudur (Duman, 1999: 157). Bu nedenle Halk Eğitim Merkezleri’nin çevre için eğitimde kullanılabilmeleri için öncelikle bu merkezlerin halkın gereksinimlerini karşılayabilen, çağdaş bir hale getirilmeleri gerekmektedir.

Çevre sorunlarına karşı duyarlılığı artırıcı ve katılımı sağlayıcı eğitim açısından özellikle gönüllü kuruluşlar ve kitle iletişim araçları önemli bir işleve sahiptir. Çevre için eğitimin yaşam boyu süren bir eğitim olması ve toplumun her kesimine hitap ediyor olması bu önemi pekiştirmektedir. Bu konuda bazı gönüllü kuruluşların öncü rol oynadığı görülmektedir. Örneğin, Türkiye Çevre Vakfı’nın 1990’lı yılların başından beri bu konuda çalışmalar yaptığı bilinmektedir.

Sendikalar, kooperatifler, yerel yönetimler ve siyasal partiler de çevre için eğitim ve katılım konusunda önemli roller alabilirler. Özellikle yerel yönetimler halkın eğitimi bakımından önemli bir işleve sahiptirler. Bu nedenle, hem halkın kenttaşlık bilinci, duyarlılık ve sorumluluk geliştirmesi hem de yönetime en geniş ve etkili bir biçimde katılması konularında katkıda bulunabilirler (Geray, 2001: 13). Ancak bu katkıların şimdiye kadar istenilen nitelikte ve düzeyde gerçekleştirilemediği de izlenmektedir.

Bugüne kadar görsel ve yazılı basının, özellikle televizyonun da bu konuda yeterince iyi kullanılmadığı/ kullanılmadığı gözlemlenmektedir. Çevre ile ilgili programlar, konuyu iyi bilmeyen kişilerce yapılan, konuyu tek boyutu ile ele alan, sorunun temeline inmeyen yaklaşımın sergilendiği ve çevre sorunlarının bireylerin kendi özel çabalarıyla çözebilecekleri bir konu gibi gösterildiği yayınlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Somersan, 1993: 37-38).

Bundan yaklaşık on yıl kadar önce ülkemizde yaygın eğitim düzeyinde yapılan çevre eğitimi, sistematik olmadığı, dağınık olduğu, kamuoyuna yalnız bilgi vermeye, tehlikeye dikkat çekmeye ve belli zamanlarda bazı konuları öğretmeye yönelik olduğu için eleştirilmekteydi (Özoğlu, 1993: 79). Bu eleştirilere aradan on yıl geçmesine rağmen bugün de katılmak olasıdır. Başka bir deyişle bu on yıllık dönemde uygulamada bir çok şey yapılmış olmasına karşın çevre için eğitim anlayışının değiştiğini söylemek güçtür.

Sonuç

Çevre için eğitim çevre sorunlarının çözümünde etkili araçlardan biridir. Ancak bu eğitimin başarıya ulaşması ona yüklenen işlevin ne olduğu ve nasıl bir içeriğe sahip olduğu ile yakından ilgilidir. Çevre için eğitim duyarlılık ve bilinç geliştirici bir eğitim olmanın ötesinde çevre sorunlarının çözümünde katılımı sağlayıcıdır. Çevre için eğitimin bu yönü aynı zamanda çevre sorunlarının bütüncül bir yaklaşımla çözülebileceğini de göstermektedir. Başka bir deyişle bireyler, çevre sorunlarına duyarlı olmanın yanında, çevre hakkı ve sorumluluğunun bilincinde, bireysel ya da örgütlü katılımı gerçekleştirebilen birer yurttaş olmak durumundadırlar. Bu anlamda eğitim dizgesinin de katılımı ve eleştirel düşünceyi engelleyici değil, geliştirici olmasının gereği ortadadır.

Çevre için eğitimin amacına ulaşması ülkedeki katılımcı demokrasi önündeki engellerin kaldırılmasıyla yakından ilgilidir. Aksi durumda çevre konusundaki bireysel ya da örgütlü çabaların boşa gideceği düşüncesi katılımı azaltan bir etki yapabilecektir.

Yerel yönetimlerin halka en yakın yönetsel birimler olmaları bakımından çevre için eğitim ve katılımı öncü olmaları gerekmektedir. Gönüllü kuruluşların da çevre sorunlarının çözümünde daha fazla yer almaları yaygın eğitim açısından önem taşımaktadır. Ancak, herşeyden önce, bu kuruluşların çevre bilinci ve sorumluluğuna sahip olmaları ve çıkarları gereği çevre karşıtı olan kesimlerden bağımsız hareket edebilmeleri gerekir.

Çevre için eğitim konusunda katılımı gözönünde bulunduran, tutarlı ve istikrarlı bir politika gerekmektedir. Örneğin örgün eğitimde bir yıl çevre dersi koyulup diğer yıl kaldırılmamalıdır. Ayrıca bu konuda gerçekten samimi ve ısrarlı davranılmalıdır. Aksi durumda çevre için eğitim, Beş Yıllık Kalkınma Planları gibi kimi ulusal yazanıklarda olduğu üzere kağıt üstünde kalacaktır.

Kaynaklar

AKAR, Abdullah-KEÇECİ, Dilek (1999), *Çevre ve İnsan*, Semih Eğitim ve Kültür Yay., Ankara.

AKBEN, Feyzullah-SUNGUR, Necati (1993), *Çevre ve İnsan, Liseler İçin Ders Kitabı*, Gün Yay., Ankara.

- Ansiklopedik Çevre Sözlüğü** (2001), Türkiye Çevre Vakfı Yay., Ankara.
- ÇEPEL, Necmettin (1996), **Çevre Koruma ve Ekoloji Terimleri Sözlüğü**, "Çevre Eğitimi, Öğretimi", 2. Basım, İstanbul.
- _____ (1999), **Lise Çevre ve İnsan**, Akdeniz Yay., İstanbul.
- Çevre Duyarlılığı İçin Halk Eğitimi Bildirgesi (1991), **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Sayı: 133.
- Çevre ve İnsan 1** (1999), Açıköğretim Lisesi Ders Kitabı, Onüçüncü Baskı, M.E.B. Yay., Ankara.
- Çevre, Formatör Öğretmen Kursu Bilgi Notları** (1993), MEB-Çevre Bak. Yay., Ankara.
- Çevre Bakanlığı (1991), **I. Çevre Şu'rası Beşinci Komisyon (Çevre Eğitimi, Bilinçlenme ve Katılım) Raporu**, (Çoğaltma), Ankara.
- _____ (1995), **II. Çevre Şu'rası Sonuç Raporu**, T.C. Çevre Bakanlığı Yay., Ankara.
- _____ (1996), **III. Çevre Şu'rası Sonuç Raporları**, (4-6 Aralık 1996, Belek Antalya), T.C. Çevre Bakanlığı Yay., Ankara.
- _____ (2000), **IV. Çevre Şu'rası Sonuç Raporları**, T.C. Çevre Bakanlığı Yay., İzmir.
- DEVECİOĞLU, Ahmet Cevdet (1994), **Çevre Sağlık Trafik Okuma 5**, Gaye Ders Kitapları Yay., Ankara.
- DİKMEN, Selahattin (1996), **Bizim Ali**, Türkiye Çevre Vakfı Yay., Ankara.
- DPT (1972), **Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl (1973-1977)**, Ankara.
- _____ (1979), **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, Ankara.
- _____ (1985), **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)**, Ankara.
- _____ (1989), **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, Ankara.
- _____ (1995), **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)**, Ankara.
- _____ (1999), **Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (1996-2000)**, 2. Basım, Ankara.
- _____ (2000), **Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)**, Ankara.
- DUMAN, Ahmet (1999), **Yetişkinler Eğitimi**, Ütopya Yay., Ankara.
- Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (1991), **Ortak Geleceğimiz**, (Çev. Belkıs Çorakçı), Üçüncü Baskı, Türkiye Çevre Vakfı Yay., Ankara.
- GERAY, Cevat (1992), "Çevre İçin Eğitim", **İnsan Çevre Toplum**, (Yay. Haz. Ruşen Keleş), İmge Yay., Ankara.

- GERAY, Cevat (1993), "Görüş ve Tartışmalar" içinde, **Çevre Eğitimi**, Türkiye Çevre Vakfı Yay., Ankara.
- _____ (2001), "Yerel Yönetimlerin Bütünleyici Çevre Koruma İşlevi", **Çorum Çevre Dergisi**, Sayı: 9, Çorum.
- _____ (2002), **Halk Eğitimi**, 3. Bası, İmaj Yay., Ankara.
- GÖKDAĞ, Dursun (1994), **Ortaöğretim Programlarında Çevre**, Cogito 2 Kirlenen Çağ, İkinci Baskı, Sayı: 2, Güz.
- GÜLMEZ, Mesut (1996), **İnsan Hakları Eğitimi Hakkı**, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yay., Ankara.
- HAMAMCI, Can (1983-1984), "Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler", **İnsan Hakları Yıllığı**, TODAİE Yay., Cilt: 5-6, Ankara.
- HAMAMCI, Can-ALPAGUT, Berna ve ALGAN, Nesrin (2001), "Üniversitelerde Çevre Öğretimi", **IV. Ulusal Ekoloji ve Çevre Kongresi**, Bodrum.
- İlköğretim Okulu Ders Programları, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı** (2000), M.E.B. Yay., İstanbul.
- İlköğretim Okulu Ders Programları, Fen Bilgisi Programı 6-7-8** (2000), M.E.B. Yay., İstanbul.
- İlköğretim Okulu Ders Programları, Sosyal Bilgiler Programı 6-7** (2000), M.E.B. Yay., İstanbul.
- KABOĞLU, İbrahim (1996), **Çevre Hakkı**, 3. baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- KEATING, Michael (1993), **Yeryüzü Zirvesinde Değişimin Gündemi**, UNEP Türkiye Komitesi Yay., Ankara.
- KELEŞ, Ruşen-HAMAMCI, Can (1998), **Çevrebilim**, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yay., Ankara.
- KELEŞ, Ruşen-ERTAN, Birol (2002), **Çevre Hukukuna Giriş**, İmge Yay., Ankara.
- KELEŞ, Ruşen (1994), "Kent ve Çevre Haklarının Korunması Üzerine Gözlemler", **Prof. Dr. Yılmaz Günel'a Armağan**, A.Ü. SBF Dergisi, Cilt: 49, Sayı: 3-4, Ankara.
- KİZİROĞLU, İlhami (2000), "Türkiye'de Çevre Eğitimi, Halkın Bilinçlendirilmesi ve Katılımı", **IV. Çevre Şurası Tebliğleri**, T.C. Çevre Bakanlığı, İzmir 6-8 Kasım.
- ORUÇOĞLU, Oya -ORUÇOĞLU, Gökhan (1996), **Çevre Sağlık Trafik Okuma 4**, Düzgün Yay., İstanbul.
- ÖZDEMİR, Şevket (1988), **Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Çevre Sorunlarına Duyarlılık**, Palme Yay., Ankara.

- ÖZOĞLU, Süleyman Çetin (1993), "Yaygın Eğitim Düzeyinde Çevre İçin Eğitim", **Çevre Eğitimi**, Türkiye Çevre Vakfı Yay., Ankara.
- PRIEUR, M. (1993), "Démocratie et droit de l'environnement et du développement", RJE, 1/1993, s. 29-30'dan aktaran İbrahim Ö. Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, 2. Baskı, Afa Yay., İstanbul 1994.
- SAV, Özden (1999), "Uluslararası Hukukta Çevreyle İlgili Konularda Halkına Bilgiye Erişimi ve Karar Almaya Katılımı", **Çevre Kanunu'nun Uygulanması**, TÇV Yay., Ankara.
- SCHUMACHER, E. F. (2002), **Küçük Güzeldir**, (Çev. Osman Deniztekin), Dördüncü Basım, Cep Kitapları, İstanbul.
- SOMERSAN, Semra (1993), **Türkiye'de Çevre ve Siyaset**, Metis Yay., İstanbul.
- ŞAYLAN, Gencay (1998), **Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişmesi**, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yay., Ankara.
- ŞENGÜL, Mihriban (2001), "Çevre Yönetiminde Bir Araç Olarak 'Çevre İçin Eğitim'", **Amme İdaresi Dergisi**, 34/4 Aralık.
- TURGUT, Nükhet (1998), **Çevre Hukuku**, Savaş Yay., Ankara.
- _____ (1993), **Çevre ve Yurttaşlar**, Savaş Yay., Ankara.
- TÜBA (2002), **Türkiye İçin Sürdürülebilir Kalkınma Öncelikleri**, Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, Ankara.
- Türk Gençliği 98** (1998), İstanbul Mülkiyeliler Vakfı Sosyal Araştırmalar Merkezi, Konrad Adenauer Vakfı Yay., İstanbul.
- Ulusal Gündem 21** (2000), T.C. Çevre Bakanlığı, Ankara.
- UNESCO (1978), Final Report: **Intergovernmental Conference on Environmental Education**, Paris: UNESCO ED/MD/49.
- URAL, Serpil (1996), **ABC Çevre**, Türkiye Çevre Vakfı Yay., Ankara.
- _____ (1995), **Çocuk Kitaplarında Çevre**, Türkiye Çevre Vakfı Yay., Ankara.
- ÜNDER, Hasan (1996), **Çevre Felsefesi**, Doruk Yay., Ankara.
- Yetişkin Eğitimi Terimleri Sözlüğü** (1997), (Çev. Ferhan Oğuzkan), İkinci Basım, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yay., Ankara.
- YAVUZ, Fehmi-KELEŞ, Ruşen (1983), **Çevre Sorunları**, Genişletilmiş Yeni Baskı, A.Ü. SBF Yay., Ankara.
- YÜCEL, Muzaffer-ALTUNKASA, M. Faruk (1999), **Çevre**, Kız Meslek Liseleri İçin Temel Ders Kitabı, M.E.B Yay., İstanbul.